

GRAMSCI: Ένας ανυποψίαστα υποψιασμένος κριτικός της σκέψης και της πράξης του Λένιν.

Ι. Φυλακισμένος στο Turi, κοντά στο Bari, ο Antonio Gramsci καταγράφει, ήδη από το 1930, τις κριτικές του παρατηρήσεις στο εγχειρίδιο του Μπουχάριν *Θεωρία του ιστορικού υλισμού* (διέθετε τη γαλλική μετάφραση του έργου) και τις συγκεντρώνει στο ενδέκατο τετράδιο (του 1932) το οποίο προόριζε για “εισαγωγή στη μελέτη της φιλοσοφίας”. Εντάσσονται δηλαδή στην απόπειρα ανασυγκρότησης των θεωρητικών αρχών του μαρξισμού και για τούτο προσφέρονται για τη διακρίβωση του ιδιαίτερου στίγματος της γκραμσιανής σκέψης. Από την εποχή που δημοσιεύεται το άρθρο του Togliatti “*Il Leninismo nel pensiero e nell’ azione di Gramsci*” (1958), πριν ακόμη οριστικοποιηθεί ο απεγκλωβισμός του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος από τη σταλινική κωδικοποίηση του “μαρξισμού-λενινισμού”, το ενδιαφέρον των μελετητών στρέφεται προς την επισήμανση της συγκεκριμένης οφειλής στον Λένιν και, συναφώς, προς τον καθορισμό των στοιχείων της ιδιοτυπίας που χαρακτηρίζει το γκραμσιανό έργο. Προς την ίδια κατεύθυνση, αλλά με την παρεμβολή του “αντι-ιστορικισμού” του Althusser και εν μέρει του Πουλαντζά, κινείται η ερμηνευτική προσέγγιση της Bucì-Glucksman που διατείνεται ότι τα *Quaderni del carcere* πρέπει να διαβάζονται ως “μια συνέχιση του λενινισμού” -κάθε διαφορετική ανάγνωση αναπότρεπτα οδηγεί σε “μιά νέα μορφή ιδεαλισμού”. Το τρίτο μέρος (“Το κράτος ως στρατηγικό πρόβλημα”) της εκτενούς διατριβής της ασχολείται με τις σημειώσεις των *Quaderni* για τον Μπουχάριν διαπιστώνοντας την “πολύ προοδευτική αφομοίωση της λενινιστικής θεωρίας” που καρποφορεί ως πρόταση θεμελίωσης μιας “γνωσιολογίας της πολιτικής” (1975:21, 280, 427).

Με το παρόν κείμενο θα ξαναθέσω από την αρχή το ερώτημα για το “λενινισμό” του Gramsci, εφόσον οι σημειώσεις για τον Μπουχάριν επιτρέπουν να διαφανεί τι υιοθετεί και κυρίως τι απορρίπτει (πρώτιστα καίριες θέσεις του Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός) από τα έργα του Λένιν που γνώριζε. Έτσι θα καταστεί επιφανές η ανασύνθεση της εικόνας που είχε σχηματίσει για τη συμβολή του ηγέτη των Μπολσεβίκων στην προώθηση της “φιλοσοφίας της πράξης” και επομένως θα καταδειχθεί ότι ο “λενινισμός” δεν αποτελεί μια ουδέτερη, χωρίς

Ο Π. Νούτσος είναι καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

την ιδεολογική χρήση που της επιφυλάσσει η σύγκρουση των επιγόνων, έννοια. Τούτο παρέχει την ευκαιρία να ανακαθοριστούν οι ομοιότητες ανάμεσα στον Gramsci και τον Lukács και να διαγραφούν οι άξονες μιας εξω-ρωσικής θεώρησης της επαναστατικής δράσης του Λένιν, στο βαθμό που η επεξεργασία της “ηγemonίας” αναδεικνύει τη σημασία της πολιτικής του υποκειμένου της επαναστατικής διαδικασίας. Η ιστορικο-κριτική ανάγνωση των *Quaderni* δεν εξασφαλίζει μόνο την ακριβή χαρτογράφηση των αρμών της σκέψης του Gramsci, αλλά συντελεί ίσως και στην αναγνώριση της επικαιρότητάς της.

II. Τα κυριότερα σημεία στα οποία ο Gramsci κρίνει, μέσω του Μπουχάριν τις αντιλήψεις του Λένιν, είναι τα ακόλουθα:

α) Δεν συμφωνεί με την διαίρεση του μαρξισμού σε “θεωρία της ιστορίας και της πολιτικής”, που νοείται ως “κοινωνιολογία” και οικοδομείται σύμφωνα με τη μέθοδο των φυσικών επιστημών, και σε μια φιλοσοφία ξεχωριστή που θα ήταν ο “φιλοσοφικός υλισμός”. Την ίδια διαίρεση ανευρίσκει στην εισήγηση του Μπουχάριν που πραγματοποιήθηκε στο συνέδριο του Λονδίνου (1931) για την ιστορία των επιστημών και της τεχνολογίας, τώρα ως διάκριση “ιστορικού” και “διαλεκτικού υλισμού”. Η αποδοκιμασία αυτή αφορά το “χυδαίο εξελικτισμό” που υποβαστάζει την κοινωνιολογία, δηλαδή την έρευνα που συνάγει εμπειρικά τους “νόμους εξέλιξης” της ανθρώπινης κοινωνίας με την ίδια σιγουριά που προβλέπεται ότι “από ένα βελανίδι θα αναπτυχθεί μια βελανιδιά”. Έτσι όμως απογυμνώνεται η κοινωνική θεωρία από τη διαλεκτική αρχή του “περάσματος από την ποσότητα στην ποιότητα”, το οποίο αναταράζει κάθε “νόμο ομοιομορφίας”, και συνάμα με την αναγωγή του μαρξισμού σε κοινωνιολογία επιτυγχάνεται η έκπτωση μιας “κοσμο-αντίληψης” (“concezione del mondo”) σε “μηχανική φόρμουλα που δίνει την εντύπωση ότι κατέχει όλη την ιστορία στην τσέπη”. Η διχοτομία αυτή υποβαθμίζει τη διαλεκτική, καθώς την αποκόπτει από το ιστορικό γίγνεσθαι και από πεμπουσία της ιστοριογραφίας και της πολιτικής επιστήμης περιορίζεται σε “υποκεφάλαιο” της τυπικής λογικής: αποχωρισμένης από τη θεωρία της ιστορίας και της πολιτικής, η φιλοσοφία “non può essere che metafisica”. Ο Gramsci, που έχει υπόψη του τη διαμάχη των “μηχανικιστών” και των “διαλεκτικών” στην ΕΣΣΔ, εντοπίζει την ιδιουσυστασία του μαρξισμού στη “συγκεκριμένη ιστορικοποίηση” της φιλοσοφίας και στην “ταύτιση” της με την ιστορία (1932/1933: 1425, 1432, 1428, 1425, 1426). Επίσης δεν αγνοεί τη συνεργία του Λένιν στη μετατροπή του “ιστορικού υλισμού” σε απλή εφαρμογή του “διαλεκτικού υλισμού” στην ιστορική ζωή. Ο όρος μάλιστα “*dialektischer Materialismus*”, παρά την αντίθετη διαβεβαίωση του Λένιν, δεν απαντά στα έργα του Marx και, πολύ περισσότερο, η εξίσωση του “ιστορικού υλισμού με την κοινωνική επιστήμη και η θεώρηση του μαρξισμού ως “εφαρμογής” του υλισμού στην ιστορία, δηλαδή ως “ολοκλήρωσης του οικοδομήματος της υλιστικής φιλοσοφίας ως την κορυφή του” (1909: 9, 239, 241), δεν απορρέει από τις αναλύσεις του ιδρυτή της “φιλοσοφίας της πράξης” που αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως

“storicista” (1930-1932: 433).

β) Δεν αποδέχεται επίσης τη σύστοιχη τριχοτομία του μαρξισμού σε φιλοσοφία, οικονομία και πολιτική. Η ευρύτητα διαδεδομένη αυτή αντίληψη για τα “συστατικά στοιχεία” της “φιλοσοφίας της πράξης”, που εμπεδώθηκε με άρθρα του Λένιν (1913: 3-9· 1915: 31-80) για το Μαργκ, δεν μπορεί να αντιστρατεύεται “σαν οριστικό σχήμα” κάθε άλλη οργάνωση της διδασκαλίας που τη “φέρει πιο κοντά στην πραγματικότητα”. Αν ο μαρξισμός συνιστά μια “θεωρία της ιστορίας”, τούτο συνεπάγεται ότι από την τελευταία δεν μπορούν να αποκολληθούν η πολιτική και η οικονομία. Στην “επιστήμη της διαλεκτικής” ή τη γνωσιολογία οι “γενικές έννοιες” της ιστορίας, της πολιτικής και της οικονομίας απαρτίζουν “οργανική ενότητα” που γίνεται αντιληπτή ως “μεταστρεψιμότητα” των δομικών της στοιχείων: “το ένα υπονοείται στο άλλο και όλα μαζί σχηματίζουν έναν ομόκεντρο κύκλο” (1932/1933: 1448, 1492).

γ) Η ενότητα του μαρξισμού θραύεται από το εγχειρίδιο του Μπουχάριν στο οποίο απουσιάζει “μια οποιαδήποτε διαπραγμάτευση” της διαλεκτικής λόγω της διχοτομίας του σε κοινωνιολογία και φιλοσοφία και της συνθηκολόγησης του Ρώσου θεωρητικού με τον “κοινό νου” που εμφανίζεται “δογματικός, ακόρεστος στις παντοτινές βεβαιότητες και με έκφρασή του την τυπική λογική”. Η λειτουργία της διαλεκτικής στο μαρξισμό προκύπτει από την αναγνώριση των αντιθέσεων ανάμεσα στον άνθρωπο και την “ύλη” (= “φύση - υλικές δυνάμεις της παραγωγής”) και η σημασία της καταδεικνύεται από τη σύλληψη της “φιλοσοφίας της πράξης” ως “άρτιας και πρωτογενούς” φιλοσοφίας που υπερβαίνει τόσο τον ιδεαλισμό όσο και τον υλισμό που κληροδότησε η παλαιά κοινωνία (1932/1933: 1425· 1930/1932: 868· 1932/1933: 1425). Ο Λένιν, αντίθετα, για την απόκρουση του μαχισμού επιστράτευσε τον Feuerbach (και όχι τον Hegel, όπως συμβαίνει στα *Φιλοσοφικά Τετράδια* από τα οποία μόνο ένα μικρό τμήμα γνώριζε ο Gramsci), ανατρέχοντας και στην προμαρξιστική θεμελίωση του “φιλοσοφικού υλισμού” και εκτιμώντας ως εντελώς μερική τη διαφορά ανάμεσα στο διαλεκτικό και το μηχανιστικό υλισμό (1909: 32, 239).

δ) Η προηγούμενη επισήμανση διευκρινίζεται περισσότερο με την αντιμετώπιση του προβλήματος της ύλης. Ο Gramsci καταλογίζει στο εγχειρίδιο του Μπουχάριν την συνεργία στη μετατροπή του μαρξισμού σε “ιδεολογία nel senso de teriore”, δηλαδή σε “δογματικό σύστημα απόλυτων και αιώνιων αληθειών”, και ειδικότερα στην ολίσθηση προς τη “μεταφυσική” της ύλης που δεν μπορεί παρά να είναι “αιώνια και απόλυτη”. Για τη “φιλοσοφία της πράξης”, αντίθετα, οι φυσικές ιδιότητες της ύλης, τις οποίες ερευνούν οι φυσικές επιστήμες, έχουν νόημα όταν γίνονται παραγωγικό “οικονομικό στοιχείο”. Επομένως αντιμετωπίζεται όχι η ύλη καθεαυτή, αλλά ως “κοινωνικά και ιστορικά οργανωμένη” μέσω της παραγωγής και αντίστοιχα η φυσική επιστήμη ως “ιστορική κατηγορία” και ως “ανθρώπινη σχέση”, όπως άλλωστε συνάγεται από την ιστορία των “τεχνικών επιστημών” που καταγράφει τις “δημιουργίες” ως προϊόν των ενδιαφερόντων της

κοινωνίας και ως δυνατότητα των παραγωγικών της δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των δυνάμεων, του οποίου η μεταβλητότητα μπορεί να μετρηθεί όταν η ανάπτυξη της από “ποσοτική γίνεται ποιοτική”, αποτελεί μιά “αποκρουσάλλωση” όλης της ιστορίας και η βάση του παρόντος και του μέλλοντός της, δηλαδή ένα “ντοκουμέντο και συνάμα μια τωρινή ενεργητική δύναμη προώθησης”. Η “ενέργεια” (“attività”) αυτή δεν πρέπει να συγχέεται με τη “φυσική” ή τη “μεταφυσική” της εκδοχή, όπως μαρτυρείται στο παράδειγμα του ηλεκτρισμού που είναι ενεργητικός όχι ως απλή φυσική δύναμη αλλά “storicamente”, ως “στοιχείο της παραγωγής” που εξουσιάζεται από τον άνθρωπο και εγγράφεται στην ολότητα των “υλικών δυνάμεων” της παραγωγής (1932/1933: 1489, 1442, 1443). Στον Λένιν ωστόσο η απάλειψη των ιστορικών προσδιορισμών της ύλης συνεπάγεται τη μετατροπή της με τη συνδρομή του Feuerbach και του Πλεχάνωφ, σε καθαρή αφαίρεση που αντιτίθεται στη συγκεκριμένη ιστορική ύπαρξη των ανθρώπινων κοινωνιών, καθόσο η “μοναδική” ιδιότητα που βλέπει ο “φιλοσοφικός υλισμός” στην ύλη είναι ότι αποτελεί αντικειμενική πραγματικότητα που “υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρώπινη συνείδηση και αντανακλάται απ’ αυτήν”. Παρά την πρόθεση του Λένιν να αποκτήσει η θέση αυτή διαλεκτικό περιεχόμενο, εφόσον παρεμβάλλει τον “κατά προσέγγιση” και “σχετικό” χαρακτήρα κάθε επιστημονική θεωρίας για τη δομή και τις ιδιότητες της ύλης, το πρόβλημα τοποθετείται με τους όρους του προμαρξιστικού υλισμού που δίδει την αναμφίλεκτη οντολογική προτεραιότητα στην ύλη και θεωρεί εντελώς “δευτερεύοντα” παράγοντα τη συνείδηση (1909: 260, 261, 37).

ε) Συναφής προς την προηγούμενη παρατήρηση είναι η σημείωση των *Quaderni* για τη μπουχαρινική αντίληψη της “πραγματικότητας του εξωτερικού κόσμου”. Η επίκληση του “κοινού νου” για την απόδειξη της αντικειμενικότητας του εξωτερικού κόσμου υπονοεί κάποια “σιωπηλή επιστροφή” στο θρησκευτικό αίσθημα, μια και έχει θρησκευτική καταγωγή η πίστη ότι το σύμπαν “δημιουργήθηκε από το θεό πριν από τη δημιουργία του ανθρώπου.” Τα ερωτήματα που θέτει εδώ ο Gramsci αποσκοπούν στην εξακρίβωση της λανθάνουσας συνέχειας ανάμεσα στην “υποκειμενική” (“soggettivista”) σύλληψη του κόσμου και στη θεωρία του “εποικοδομήματος”: “μπορεί να υπάρξει μιά εξωϊστορική και εξωανθρώπινη αντικειμενικότητα” και ποιός θα κρίνει μια “τέτοια αντικειμενικότητα”; Η πρόταση του Engels (1878:41) ότι η “ενότητα του κόσμου συνίσταται στην υλικότητά του που αποδεικνύεται [...] με τη μακρά και επίμονη ανάπτυξη της φιλοσοφίας και της φυσικής επιστήμης” περιέχει το “σπέρμα” της ορθής εκτίμησης, γιατί στρέφεται προς την ανθρώπινη ιστορία για να αποδείξει την αντικειμενική πραγματικότητα. Έτσι “αντικειμενικό” σημαίνει πάντα “umanamente oggettivo” - μόνο ο “μεταφυσικός υλισμός” συναινεί σε μια αντικειμενικότητα που υφίσταται “και έξω από τον άνθρωπο”. Κατά τη “φιλοσοφία της πράξης” γνωρίζουμε την πραγματικότητα “σε σχέση μόνο με τον άνθρωπο” και επομένως η αντικειμενικότητα αντιμετωπίζεται ως “γίγνεσθαι”, όπως τούτο συγκροτείται με τη “διαλεκτική μεσολάβηση” ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση. Ο Gramsci αυτοπρο-

στατεύεται από την ολίσθηση σε “μιά μορφή ιδεαλισμού”, από αντίδραση στα “μπαρόκ” θεωρήματα του Μπουχάριν, παρατηρώντας στο Lukács ότι αν η ανθρώπινη ιστορία νοείται ως ιστορία της φύσης (“βέβαια μέσα από την ιστορία της επιστήμης”) πως η διαλεκτική μπορεί να αποσπασθεί από τη φύση (1932/1933: 1412, 1415, 1416, 1449); Ο Λένιν ωστόσο, πριν ακόμη γράψει ότι η “συνείδηση του ανθρώπου δεν αντανάκλα μόνο τον αντικειμενικό κόσμο, αλλά και τον δημιουργεί” (1914: 203), επικαλείται τον Πλεχάνωφ για να υποστηρίξει ότι κατά τον υλισμό το αντικείμενο υπάρχει ανεξάρτητα από το υποκείμενο και ότι “αντανάκλαται λίγο-πολύ ορθά” στη συνείδησή του, μολονότι βέβαια τον απασχολεί η διαλεκτική επίλυση του προβλήματος των σχέσεων απόλυτης και σχετικής αλήθειας για να μην περιπέσει ο “διαλεκτικός υλισμός” στο “σχετικισμό” (1909: 76, 127, 131).

στ) Η ιδέα της αντικειμενικότητας του εξωτερικού κόσμου, εκτός από την αναγωγή του μαρξισμού σε κοινωνιολογία και τη συμμόρφωση της τυπικής λογικής προς τις μεθόδους των φυσικών επιστημών, συνεκτρέφεται με την παραδοχή κάθε “συστηματικής φόρμουλας” που επιβάλλεται ως “εξωϊστορική” αλήθεια. Αυτός ο “θετικιστικός αριστοτελισμός” ευδοκμεί ενόσω η ιστορική διαλεκτική αντικαθίσταται από το νόμο της αιτιότητας που εξουδετερώνει την “υπέρβαση” (“*superamento*”) της πράξης, μια και το αποτέλεσμα “μηχανικά” δεν μπορεί να ξεπεράσει την αιτία ή το “σύστημα των αιτιών” που το προκαλεί. Έτσι η “επίθεση” και “χυδαία” εκδίπλωση του εξελικτικισμού και η σύστοιχη μεταφυσική αναζήτηση της “τελικής αιτίας” προβάλλουν στο εγχειρίδιο του Μπουχάριν ως “αναποδογυρισμένος ιδεαλισμός”, καθόσο οι εμπειρικές έννοιες και ταξινομίες υποκαθιστούν τις “θεωρησιακές” (“*speculative*”) κατηγορίες εξίσου αφηρημένα και αντιϊστορικά. Ο Gramsci μνημονεύει τις μαρξικές *θέσεις για τον Feuerbach* με την πρόθεση να δείξει πόσο “παιδαριώδης” είναι η απαίτηση να προβλεφθούν τα ιστορικά γεγονότα στο όνομα της κανονικότητας που τα διέπει. Επιστημονικά μπορεί να γνωσθεί από πριν η “μάχη” και όχι οι συγκεκριμένες στιγμές της που διαδραματίζονται με τη διαρκή κίνηση αντιτιθετικών και ρευστών δυνάμεων. Η πρόβλεψη προϋποθέτει τη συμμετοχή στην επίτευξη του “προβλεφθέντος” αποτελέσματος και για τούτο μεταβολίζεται σε “πρακτική ενέργεια” που δεν εξοβελίζει βέβαια από το ιστορικό σύμπαν τη “δυνατότητα του λάθους”, γεγονός άλλωστε που επιβάλλεται να βεβαιωθεί και να νομιμοποιηθεί σε αντίθεση με το “μηχανιστικό” ιστορικό υλισμό που αποκλείει αυτή τη δυνατότητα εξαρτώντας άμεσα κάθε πολιτική πράξη από τη “βάση” (“*struttura*”). Η εξιχνίαση ορισμένων γενικότερων “νόμων τάσης”, που αντιστοιχούν στην πολιτική με τους στατιστικούς νόμους, διευρύνουν την οπτική της “φιλολογίας”, δηλαδή της μεθόδου με την οποία αναγνωρίζεται η “*individualita*” των ιστορικών γεγονότων, χωρίς ωστόσο να ενισχύει τη “διανοητική αδράνεια” και την “προγραμματισμένη ελαφρότητα” που εκμηδενίζουν την ιστορική πρωτοβουλία της πολιτικής πράξης. Αν η “ατομικότητα” συνοψίζει τις σχέσεις στις οποίες μετέχει ο άνθρωπος, τότε η “*potura umana*” διαμορφώνεται μέσω της μεταβολής των κοινωνικών σχέσεων

που αρνούνται τον άνθρωπο “in generale” (1932/1933: 1402, 1403, 1405· 1930-1932: 872· 1932/1933: 1429, 1430· 1932-1935: 1345· 1930- 1932: 884, 885). Εντελώς διαφορετική εμφανίζεται η σύλληψη της ιστορίας στο *Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός* που, έστω και δευτερευόντως, συνάγεται από την ιδέα της “αντικειμενικής νομοτέλειας της φύσης” και της “κατά προσέγγιση ορθής της αντανάκλασης” στον εγκέφαλο του ανθρώπου - η βούληση και η συνείδηση του “αναπόδραστα” και “αναγκαία” πρέπει να συμφωνούν με την “αναγκαιότητα της φύσης” καθώς επίσης η κυριαρχία πάνω στη φύση δεν μπορεί παρά να προκύψει ως προϊόν “μιας αντικειμενικά ορθής αντανάκλασης των φαινομένων και των διεργασιών” της, δηλαδή μιας “αντανάκλασης” που συνιστά “απόλυτη” και “αιώνια” αλήθεια. Με τον ίδιο τρόπο η κοινωνική συνείδηση “αντανάκλα” το κοινωνικό Είναι με μια διαδικασία που αποτελεί ένα “κατά προσέγγιση ορθό αντίγραφο” του αντικειμένου: το “ύψιστο καθήκον καθήκον της ανθρωπότητας” αφορά την κατανόηση της “αντικειμενικής λογικής της οικονομικής εξέλιξης”, στα “γενικά θεμελιώδη της γνωρίσματα”, και συνακόλουθα την προσαρμογή σ’ αυτήν “ευκρινέστερα, καθαρότερα και κριτικότερα” της κοινωνικής συνείδησης (1909: 150, 151, 185, 187, 326, 328, 329).

ζ) Η απόφαση του Gramsci ότι ο άνθρωπος είναι ουσιαστικά “πολιτικός”, εφόσον η δραστηριότητά του για να μεταβάλει και να διευθύνει “συνειδητά” τους άλλους ανθρώπους πραγματώνει τον “ανθρωπισμό” του, συμπορεύεται με τη διαπίστωση ότι η μετάβαση από την αναγκαιότητα στην ελευθερία τελείται μέσα από την ανθρώπινη κοινωνία “e non per la natura”. Μ’ αυτή την αφετηρία η “φιλοσοφία της πράξης” εξισώνει τον “απόλυτο ιστορικισμό” με τον “απόλυτο ανθρωπισμό” επιτρέποντας στον εαυτό της να προβάλλεται ως “συγκεκριμένη ιστορικοποίηση” της φιλοσοφίας. Για τούτο στην έκφραση “ιστορικός υλισμός” τονίζεται το επίθετο “ιστορικός” και όχι το ουσιαστικό που έχει “μεταφυσική” καταγωγή. Ο “umanesimo assoluto della storia” τροποποιεί τον ισχυρισμό του Λένιν (1909: 333/334) ότι ο Marx και ο Engels απλώς επέμεναν περισσότερο στον ιστορικό υλισμό παρά στον ιστορικό υλισμό”, δηλαδή στην “υλιστική αντίληψη της ιστορίας” που αποτελεί το επιστέγασμα της “υλιστικής γνωσιοθεωρίας” και του “φιλοσοφικού υλισμού”. Από την άλλη πλευρά η άρνηση του Gramsci να συναινέσει στην ανιστορική κατανόηση της επιστήμης, χωρίς δηλαδή την αναγνώριση των ιστορικών προσδιορισμών που συνθέτουν κάθε φορά το ιδεολογικό της “περίβλημα”, συνεπάγεται την παραδοχή ότι το πιο σπουδαίο δεν είναι η “αντικειμενικότητα του πραγματικού come tale”, αλλά η σχέση του ανθρώπου με την πραγματικότητα. Ο ιστορικός υλισμός χρεώνεται με την εξακρίβωση αυτής της σχέσης του υποκειμένου με το αντικείμενο που συνίσταται στη σχέση του “εποικοδομήματος” με τη “βάση” και στην ιδιαίτερη γλώσσα της πολιτικής μεταφράζεται στην εξασφάλιση ενός “μηχανισμού ηγεμονίας” για τη “μεταρρύθμιση των συνειδήσεων και των μεθόδων της γνώσης”. (1932-1935: 1338· 1932/1933: 1490· 1933: 1826, 1827· 1932/1933: 1426, 1437· 1930- 1932: 467, 455· 1932-1935: 1250).

III. Στο στόχαστρο του Gramsci ρητά βρίσκεται η *Θεωρία του ιστορικού υλισμού* του Μπουχάριν, όταν μάλιστα στην ίδια την πατρίδα του του προσάπτεται η κατηγορία της “δεξιάς μηχανιστικής παρέκκλισης”. Ωστόσο, όπως φάνηκε από τις συσχετίσεις που προηγήθηκαν, έμμεσα αποδοκιμάζονται ορισμένες θέσεις του *Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός* που εμπνέονται κυρίως από τον Πλεχάνωφ και βασίζονται στην αξιοποίηση του Feuerbach, παρά τις συναφείς κριτικές παρατηρήσεις του Μαρχ γι’ αυτόν. Ο Gramsci ανατρέχει στη ρίζα αυτών των θεωρημάτων του εγχειριδίου καθώς και “άλλων δημοσιευμάτων του ίδιου είδους”, δηλαδή στο *Anti-Dühring* που στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να εκληφθεί ως “πολύ εξωτερική και τυπική απόπειρα επεξεργασίας ενός συστήματος εννοιών, με κέντρο τον αρχικό πυρήνα της φιλοσοφίας της πράξης, για να ικανοποιηθεί η σχολική ανάγκη μιας σύνοψης” (1933:1786). Αν λοιπόν πρόκειται για αναμφίλεκτη απόρριψη του μόνου φιλοσοφικού έργου που δημοσίευσε όσο ζούσε ο Λένιν, τότε πως πρέπει να νοηθεί η απαραγνώριστη αξία του ηγέτη των Μπολσεβίκων στην προώθηση της “φιλοσοφίας της πράξης”; Γι’ αυτό το ερώτημα ο Gramsci έχει την απάντησή του: “Ένας πολιτικός άντρας γράφει φιλοσοφία: μπορεί να απαιτηθεί, αντίθετα, η “πραγματική” του φιλοσοφία ν’ ανευρεθεί στα πολιτικά του κείμενα” (1932/1933: 1493). Αν υποτεθεί ότι η διαπίστωση αυτή αφορά τον Λένιν, τότε υπονοούνται το *Τι να κάνουμε* και *Οι δύο τακτικές* που περιέχουν τη θεωρητική θεμελίωση της πολιτικής του. Η ερμηνεία αυτή εδραιώνεται με την προσκόμιση συναφών εκτιμήσεων της προσφοράς του “Ilci”: “προώθησε τη φιλοσοφία ως φιλοσοφία, στο βαθμό που ανέπτυξε την πολιτική θεωρία και πρακτική”, δηλαδή πραγματοποιώντας ένα “μηχανισμό ηγεμονίας” συνεπέφερε τη “μεταρρύθμιση των συνειδήσεων και των μεθόδων της γνώσης” ως “φιλοσοφικό γεγονός”. Η “πραγματωμένη ηγεμονία” συνεπάγεται την “πραγματική” κριτική μιας φιλοσοφίας και για τούτο ο Μαρχ και ο Λένιν εκφράζουν αντίστοιχα την επιστήμη και τη δράση που διέπονται από ομοιογένεια και ετερογένεια στην εκτύλιξή τους (1932-1935: 1250· 1930-1932: 882). Η σύλληψη αυτή του “λενινισμού” δεν στοιχεί προς τις σχετικές κωδικοποιήσεις που επεξεργάστηκαν οι πρωταγωνιστές της ενδοκομματικής σύγκρουσης, μετά το θάνατο του Λένιν, στην ΕΣΣΔ. Θα μπορούσε ωστόσο, σε ορισμένα καίρια σημεία, να συγκριθεί με τις αναλύσεις του Lukàcs, επικριτή (1925: 598-608) επίσης του εγχειριδίου του Μπουχάριν το οποίο με την εντολή της “Κομμουνιστικής Διεθνούς” θα χρησιμοποιηθεί για τη διδασκαλία του ιστορικού υλισμού στις κομματικές σχολές των εθνικών της τμημάτων. Ο Ούγγρος μαρξιστής, νωρίτερα, είχε συνδέσει την “επικαιρότητα” της επανάστασης αποκλειστικά με τον Λένιν που κατόρθωσε τη ρήξη με τη “μηχανική μοιρολατρεία”, αποκατέστησε τη διαλεκτική, διέκρινε ότι τα όρια ανάμεσα στη φύση και την ιστορία είναι “ταυτόχρονα καθορισμένα και μεταβλητά” και κατέταξε στις “κινητήριες δυνάμεις” της ιστορίας την εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων και την ταξική πάλη (1924: 523, 539, 540, 541). Αυτή ακριβώς η ομόρροπη προσέγγιση του Λένιν από τον Gramsci και τον Lukàcs δε συνηγορούσε μόνο στην αποδέσμευση του μαρξισμού από τις αγκυλώσεις της Β’

Διεθνούς, αλλά και προειδοποιούσε αρκετά έγκαιρα για τις νέες μορφές παγίδευσης που επιφυλάσσονταν στο διαλεκτικό του περιεχόμενο. Η λενινιστική υπερνίκηση των πολιτικών επιπτώσεων του θεωρήματος της “*Naturpotwendigkeit*” της ιστορίας έχει την ίδια σημασία με την απόρριψη της μπουχαρινικής αντίληψης του ατόμου (“ένα λουκάνικο παραγεμισμένο από τις επιδράσεις του περιβάλλοντός του”· 1921: 117) και του ζοφερού ντετερμινισμού που καθιέρωσε ο θεσμοποιημένος “μαρξισμός- λενινισμός”. Εδώ εστιάζεται η επικαιρότητα των *Quaderni del carcere*, σε μια περίοδο που πολλαπλασιάζεται η έμπρακτη κριτική της απρόσωπης εξουσίας και συνάμα επανεμφανίζεται δυναμικά η “υποκειμενικότητα” στη σκηνή της ιστορίας.

Βιβλιογραφία

- Buci-Glucksmann, Chr., *Ο Γκράμσι και το κράτος* [1975], μτφ. Π.Δ. Καστορινού, Αθήνα 1984.
- Bukharin, N. I., “Theory and Practice from the Standpoint of Dialectical Materialism”, στον τόμο: *Science at the Cross Roads*, London, 1971, σσ. 11-33.
- Engels, F. *Hern Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* [1878], MEW, τ.20.
- Gramsci, A. *Quaderno 4* (1930-1932) *Quaderno 7* (1930-1932), *Quaderno 10* (1932-1935), *Quaderno 11* (1932/1933), *Quaderno 15* (1933), *Quaderni del carcere*, τομ. I, II, III, IV, έκδ. V. Gerratana, Torino 1977.
- Gruppi, L. *Il concetto di egemonia in Gramsci*, Roma 1985.
- Lenin, W. I., *Materialismus und Empiriokritizismus* [1909], LW, τ. 14
- *Drei Quellen und drei Bestandteile des Marxismus* [1913], LW, τ. 19.
  - *Philosophische Hefte* [1914], LW, τ. 38.
  - *Karl Marx* [1915], LW, τ. 21.
- Lukács, G., *Geschichte und Klassenbewusstsein* [1923], *Werke*, τ. 2, Darmstadt - Neuwied 1977. -
- Lenin [1924], *Werke*, Ε.π.
  - “N. Bucharin, Theorie der historischen Materialismus” [1925], *Werke*, ό.π.
- Marx, K., *Theren über Feurbach* [1845], MEW, τ. 3.
- Μπουχάριν, Ν., *Θεωρία του ιστορικού υλισμού* [1921], μτφ. Π. Πετρίδη - Δ. Αλεξόπουλου, Αθήνα χ.χ
- Togliatti, P., “Il Leninismo nel pensiero e nell’ azione di Gramsci”, *Studi gramsciani*, Roma 1958, σσ. 9-35.